

GENL. F.J. PIENAAR. DIE BOER WAT 'N RUSSIESE PROTEKTORAAT OOR SUID-AFRIKA VOORGESTAAN HET

Professor O.J.O. Ferreira *

Die Suid-Afrikaanse regering het pas aangekondig dat diplomatieke betrekkinge met Rusland weer aangeknoop gaan word. Dit laat die gedagtes onwillekeurig terugdwaal na die periode rondom die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) toe daar 'n besonder hartlike verhouding tussen die Russe en die Boere bestaan het en 'n kleurryke Boeregeneraal selfs van mening was dat 'n Russiese protektoraat oor Suid-Afrika verkieslik was bo Britse oorheersing. Na hierdie generaal is al as die "James Bond van die Boere" verwys en prof. C. de Jong, vroeër van die Universiteit van Suid-Afrika, is van mening dat John Buchan, Skotse skrywer en een van sir Alfred Milner se "Kindergarten" na die Anglo-Boereoorlog, se spioenasieroman, *Greenmantle* (1917), waarskynlik op dié generaal se ervarings gebaseer is. Maar wie was hierdie avontuurlike generaal?

Afkoms

Francois Jacobus Pienaar is op 21 August 1856 op Fauresmith in die Oranje-Vrystaat gebore. Frans, soos hy genoem is, was die negende van vyftien kinders van Johannes Jacobus Michiel Pienaar (1822-c.1905) en sy eggenote, Adriana Margaretha Joubert (1825-1899). Frans se vader was aanvanklik 'n skaap- en perdeboer op die plaas De Poort, distrik Colesberg, voordat hy teen 1850 na Fauresmith getrek het. Tydens sy verblyf in die distrik Fauresmith was Frans se vader veldkommandant en Volksraads-lid van die Oranje-Vrystaat, voordat hy hom teen 1860 in Transvaal gevestig, maar in 1862 na De Poort, distrik Colesberg, teruggekeer het.

Genl. J.J. Pienaar (1877-1966), administrateur van Transvaal (1938-1948), was 'n broerskind van Frans Pienaar en P.F. Pienaar, skrywer van *Met Steyn en De Wet* (Middelburg, 1902) en gevolmagtigde minister van die Unie van Suid-Afrika in Lissabon (1939-1946), was sy neef.

Vir sy moeder het Frans Pienaar so 'n groot bewondering gehad dat hy sy familienaam in 1903 na Joubert-Pienaar verander het.

Deelname aan Anglo-Boereoorlog

In 1885 het die byna dertigjarige Frans Pienaar en sy gesin en sy ouers hulle in Johannesburg gevestig, waar hy verskeie staatsbetrekkings in die Zuid-Afrikaansche Republiek beklee en later ook kaptein van die Johannesburgse Vrywilligerkorps geword het.

Met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog in Oktober 1899 het hy met 500 burgers na die oorlogsfront vertrek en hulle was die eerste boere wat 'n Britse trein in Natal buitgemaak het. Twee van sy seuns, Johannes (17) en Ernest (15), het as penkoppe saam met Pienaar aan die slag by Elandsplaagte (21-10-1899), onder aanvoering van genl. Ben Viljoen, deelgeneem. Die twee seuns is deur die Engelse krysgevangene geneem, maar het na agt maande daarin geslaag om uit die kamp in Simonstad te ontsnap. Ernest is weer gevang en na St. Helena verban. Johannes het die vyand ontdruk en na ongeveer twee maande weer by die kommando van sy vader by Bronkhorstspuit aangesluit. Pienaar se eggenote is na die Britse inname van Pretoria (5-6-1900) 'n maand lank in die stad aangehou, maar sy het daarin geslaag om per perdekar met haar jongste kinders te ontsnap en het na agt dae by haar man se laer by Bronkhorstspuit aangekom.

Omdat Pienaar hom op die slagveld onderskei het, is hy op 15 September 1900, terwyl sy kommando langs die Oosterspoorlyn was, as veggeneraal aangestel. Toe genl. R.P. Carew en sy Britse troepe die grenspos Komatipoort in September 1900 genader het, het etlike honderde burgers die Mosambiekse grens oorgesteek met die idee om later na Transvaal terug te keer. In Mosambiek het genl. Pienaar hulle tussen 18 en 22 September 1900 beveel om hulle wapens neer te lê, waarna hulle per trein deur die Portugese owerheid na Lourenco Marques vervoer is. Daar is hulle saam met etlike Kolonialers, vreemdelinge wat aan Boerekant geveg het en Boerevroue en -kinders wat uit vrees vir gevangename deur die Engelse na Mosambiek uitgewyk het, geïnterneer.

In Lourenco Marques het die Portugese goewerneur-generaal genl. Pienaar as woordvoerder van die geïnterneerdes beskou. Op 19 November 1900 het Pienaar die geïnterneerdes toegesprek en hulle oorreed om hulle aan die Britse outoriteite oor te gee, maar weinig burgers was ten gunste daarvan. Hierdie optrede van Pienaar het spanning tussen hom en die ander boere in Lourenco Marques veroorsaak, wat nog verder verhoog is toe die gerug die rondte gedoen het dat Pienaar nooit behoorlik as veggeneraal aangestel was nie.

Ballingskap in Portugal

Kmdt. N.J. Grobler, genl. F.J. Pienaar en kmdt. H.P. Mostert in Lourenco Marques afgeneem voor hulle vertrek na Portugal in 1901.
Foto: Oorlogsmuseum Bloemfontein

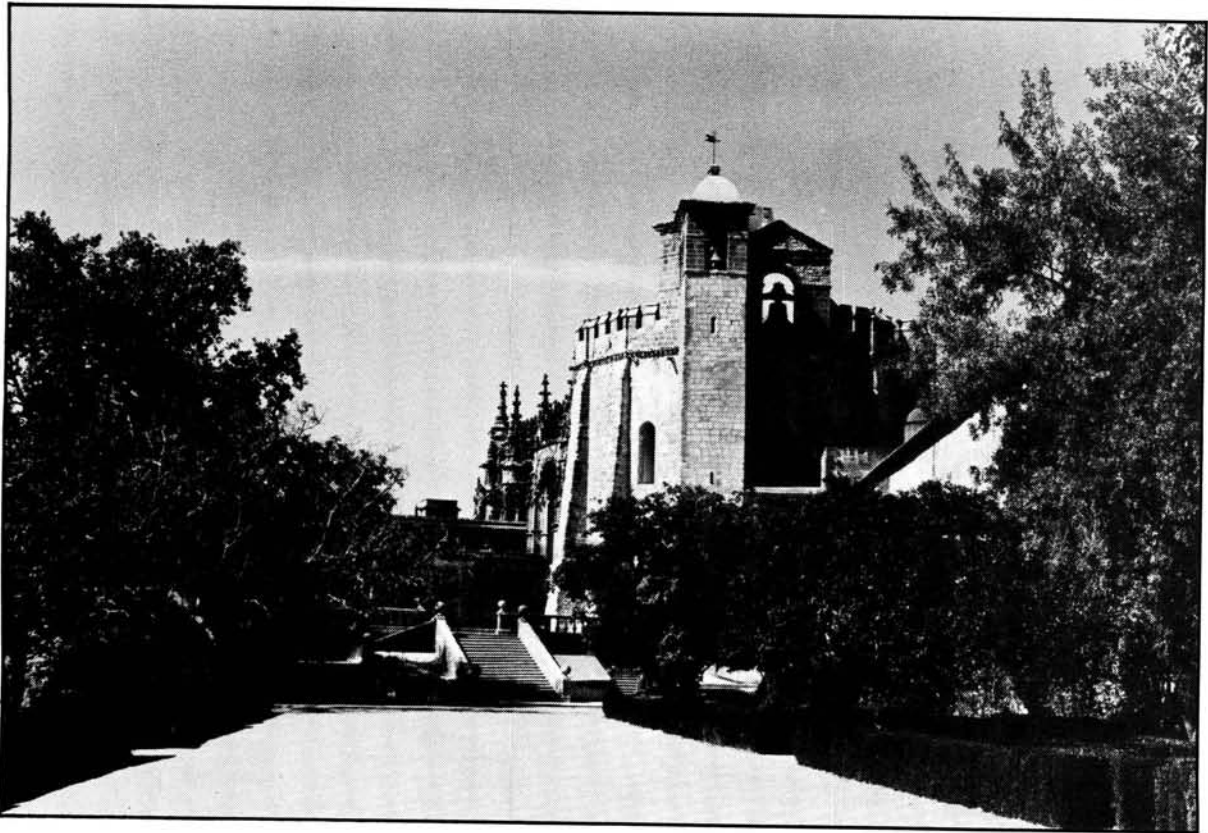
Genl. F.J. Pienaar (sittend), drie van sy seuns en sy neef in die Klooster van die Orde van Christus afgeneem.
Foto: Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria.

Weens onvoldoende huisvestingsfasiliteite en 'n dringende koorsepidemie, maar ook onder druk van die Britse regering, het die Portugese owerheid aan die begin van 1901 besluit om nage-noeg 1100 Boeregeïnterneerdes aan boord die *Benguella*, die *Zaire* en die *Afonso d' Albuquerque* na Portugal te verskeep. Pienaar en sy gevolg het saam met ander geïnterneerdes aan boord die *Benguella* vertrek. Reeds voor die vertrek van die skip het die Goewerneur-generaal van Mosambiek Pienaar nie meer as die voorman van die Boere erken nie, sodat kmdt. H.P. Mostert as bevelvoerder oor die burgers aan boord die *Benguella* aangewys is. Pienaar is ten spyte hiervan tog teen die einde van Maart 1901 met volle militêre eerbewys in Lissabon verwelkom en deur genl. Almeida Pinheiro na Tomar begelei, waar 'n helde-ontvangs hom en sy gevolg te beurt geval het.

Pienaar en dertien ander Boeregeïnterneerdes, onder wie sy vrou en kinders, is in die indrukwekkende Klooster van die Orde van Christus op 'n Heuwel net buite Tomar gehuisves. Hier is hulle besonder goed en vriendelik behandel en het veel vryheid geniet. Hulle grootste klagte was die koue in die klooster gedurende die wintermaande. Met die ander geïnterneerdes in Abrantes, Alcobaca, Caldas da Rainha, Peniche en Oeiras het Pienaar selde kontak gehad. Die Pienaaers is ook nie in Julie 1902 saam met die ander geïnterneerdes na Suid-Afrika gerepatrieer nie, want hy het verkies om eers in Tomar te bly. Was dit omdat hy vir sy eie landgenote bevrees was? Of was dit – ten spyte van sy optrede in Mosambiek – omdat hy nie daarvoor kans gesien het om onder Britse heerskappy te staan nie? Eers teen 1904 het Pienaar en sy gesin hulle in Angola gevestig, waar sy seuns handelaars en grootwildjagters geword en hy hom vir die verbetering van die werksomstandighede van die arbeiders in die gebied beywer het.

Onderhandelinge met die Russe

Na die oorlog kon Pienaar hom nie met die Britse oorheersing in Suid-Afrika en die ellende in sy vaderland versoen nie, sodat hy veel gereis en in 1905 weer na Portugal gegaan het onder die voorwendsel dat hy oor prospekteregte in Angola wil onderhandel. In werklikheid was dit die begin van sy plan om met die Russiese regering, in daardie stadium vyandig-gesind teenoor Brittanje, kontak te maak. In Februarie 1905 het hy die Russiese gesant in Lissabon, A. Koyander, met 'n voorstel gead, wat daarop neergekom het dat opstande deur 'n halfmiljoen swart mense in Suid-Afrika met Russiese wapens en fondse ontketen moes word wat die Britse gesag in die land dermate

*Die Klooster van die Orde van Christus buite Tomar, Portugal, waarin genl. Pienaar en sy gevolg geïnterneer was.
Foto: Estelle Maré*

*Die deel van die Klooster van die Orde van Christus waarin genl. Pienaar en sy gevolg gehuisves is.
Foto: Estelle Maré*

sou verswak dat 'n blanke rebellie teen Brittanje kon slaag. Dit kon alles gebeur onder die dekmantel van die stigting van 'n maatskappy vir geologiese ondersoek wie se skip wapens na Suid-Afrika kon vervoer, terwyl Pienaar as vee-handelaar deur die land kon reis om die nodige ondermyningswerk te doen. Die boere sou volgens Pienaar daarna bereid wees om Russiese beskerming te aanvaar. Pienaar het hierdie plan in die vorm van 'n memorandum aan tsaar Nicolaas II van Rusland voorgelê en in die geheim met Russiese diplomate daarvoor onderhandel. In St. Petersburg is Pienaar se voorstel gunstig ontvang en hy is versoek om vir verdere onderhandelinge na Parys te gaan. Die Russiese gesant in Parys, A.I. Nelidof, was 'n realis wat nie veel ooghare vir Pienaar se plan gehad het nie, sodat laasgenoemde se James-Bond droom daar doodgeloop het.

Betrokkenheid by Eerste Wêreldoorlog

Teleurgesteld het Pienaar hom na die Belgiese Kongo begeef, waar hy in kakaobedryf betrokke geraak het voordat hy hom in Amerika gevestig het. Kort voor die Eerste Wêreldoorlog (1914–1918) het hy na Frankryk verhuis, waar hy saam met die Franse aan hierdie oorlog deelgeneem het. 'n Groepie Franse edelmannes het Pienaar tydens die oorlog vir 'n oudiënsie met die Pous na Rome afgevaardig ten einde langs die weg 'n einde aan die oorlog probeer maak. Met sy terugkeer in Frankryk is Pienaar tot voorsitter van die Internasionale Hulpkommissie vir Serwië gekies. In hierdie hoedanigheid was hy medeverantwoordelik daarvoor dat 28 000 Serwiese weeskinders 'n heenkome gevind het. As blyk van waardering vir sy dienste in hierdie verband het die Serwiese regent, prins Alexander, Pienaar 'n pos aan die koninklike hof aangebied wat hy vir 'n kort periode beklee het.

Terugkeer na Suid-Afrika

Kort na die Eerste Wêreldoorlog het Pienaar na die Belgiese Kongo en uiteindelik na Suid-Afrika teruggekeer. In Johannesburg het hy 'n direkteur van maatskappye geword, maar onder meer nog steeds die klapperhandel in die Goudkus beheer. Aan die Rand het hy 'n fortuin in goud gewen en verloor. Sedert 1923 het hy hom op prospekterwerk toegelê en was veral in die omgewing van Alexanderbaai bedrywig. Tydens prospekterwerk naby Barkley-Wes het Pienaar siek geword en is drie maande later op 9 Mei 1932, aan hartverlamming op die plaas Vredenhof, naby Bloemfontein, oorlede en daar in die familiebegraafplaas begrawe.

Gesinslede

Frans Pienaar se eerste eggenote was Anna

Maria Kleynhans, wat in 1859 in die Oranje-Vrystaat gebore is, maar wie se sterfplek en -datum nie vasgestel kon word nie. Uit hierdie egverbintenis is die volgende kinders gebore: Johannes Jacobus (O.V.S., 1882), Theodorus Ernest (O.V.S., 1883), Francois Joubert (O.V.S., 1885), Gideon Daniel (Z.A.R., 1887), Frances Magdalena (Z.A.R., 1889), Johan Hendrik (O.V.S., 1894) en Carlos (Luiz) de Thomar (Portugal, 1901). Die jongste seun is op 11 Mei 1901 in Tomar gebore en is na sy peetvader, koning Carlos I van Portugal, en sy geboorteplek Tomar (destyds Thomar) vernoem. Tydens sy verblyf in Frankryk is Pienaar in Parys met 'n dame uit ou Frans-Russiese adellike familie, Stephané Francesca Marié Colette Antoinette Irene Louisa Giselle (De Catinat), in die huwelik bevestig. Sy het 'n groot bewondering vir die boere gehad, het Afrikaans vlot leer praat en is langs Pienaar op Vredenhof in die Vrystaat begrawe. Daar is geen kinders uit hierdie tweede huwelik gebore nie.

'n Natekening van 'n foto van genl. Pienaar, sy eggenote, vyf van hulle kinders en sy neef, wat op 7 April 1901 in die Portugese koerant *Diario de Noticias* verskyn het.

Waardering

Koyander, die Russiese gesant in Lissabon, het Pienaar in 'n geheime verslag beskryf as 'n roekelose fanatikus wat vir niks sou terugdeins om die Engelse te benadeel nie, maar tog kon hy verstandig, beredeneerd, kalm en oortuigend sy saak stel. Hy beskryf Pienaar verder as lank, goedgemanierd, waardig, vriendelik, korrek in sy houding, iemand wie sy ondervraer reguit in die oë kon kyk en iemand wat met volslae selfvertroue gepraat het. Pienaar se godsdienstige en vaderlandsliefde straal uit sy eenvoudige en direkte memorandum aan die Russe. Dit kloep met die laaste reël van die grafskrif wat sy tweede eggenote "met ewigduurende liefde en aanbidding" vir haar "edele en beminde" eggenoot gekies het, naamlik; "Hy was 'n groot kristen en 'n groot patriot". Por-

tugese joernaliste het Pienaar as 'n gedetermineerde, fors en indrukwekkende figuur met donkerblou oë beskryf. A.R.I. Hiley en J.A. Hassel beskryf hom in hulle boek, *The Mobile Boer* (New York, 1902), as lank, regop en mooi van voorkoms, simpatek en hoflik teenoor vreemdelinge en vlot in Engels. Sommige van Pienaar se medegeïnterneerdes het minder waardeering vir hom gehad. Waarskynlik verwoord C. Plokhooy diegene se gevoelens in sy boek, *Met Den Mauser* (Gorinchem, 1901): "Zoo hadden we o.a. een generaal (spottend noemden we hem de vechtgeneraal van Portugal) – Pienaar – een man, die later zeker nog wel eens verantwoording sal moeten doen over zekere duistere feiten in de geschiedenis van de overgave van Komatipoort en de overschryding van de Portugeesche grens." Nietemin, Frans Pienaar was ongetwyfeld 'n kleurvolle figuur.

* Professor O.J.O. Ferreira is verbonde aan die Departement Geskiedenis, Universiteit van Pretoria

Bibliografie

De Jong, C. 'Een Afrikanerplan in 1905 tot opstand tegen Brittannië, Deel II' *Nieuws uit Zuid-Afrika* 10(10), Maart 1971.

- De Klerk, D. *The Boers in Portugal*. Lissabon, 1985
- Ferreira, O.J.O. "Boerebannelinge in Portugal." *Die Taalgenoot* 59(6), Junie 1990, 59(7), Julie 1990.
- Ferreira, O.J.O. "Verblyfplekke van die Boeregeïnterneerdes in Portugal, 1901-1902." *Restorica* 17, April 1985.
- Hiley A.R.I. en J.A. Hassel. *The Mobile Boer – being the record of the observations of two burgher officers*. New York, 1902.
- Jooste P.C. "Boere-krygsgevangenes in Portugal" *Die Huisgenoot* 26(973), 15-11-1940.
- Malan, J. *Die Boere-offisiere van die Tweede Vryheidsoorlog, 1899-1902*. Pretoria, 1990.
- Pienaar, P. *Met Steyn en De Wet, belangrijke mededeelingen en persoonlike ervaringen*. Middelburg, 1902.
- Ploeger, J. "Die geskiedenis van die gedenkteken te Lissabon ter gedagtenis aan heengegane Boeregeïnterneerdes in Portugal tydens die Anglo-Boereoorlog" *Restorica* 10, Desember 1981.
- Ploeger, J. *Die Lotgevallen van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902*. Ongepubliseerde manuskrip, Transvaalse Argief-bewaarplek, Pretoria.
- Plokhooy, C. *Met den Mauser*. Gorinchem, 1901.
- Schutte, G.J. "Een avontuurlijke Boerengeneraal." *Zuid-Afrika* 47(2), Februarie 1970.
- Williams-Foxcroft, E. "Byna 'n James Bond vir die Boere" *Lantern* 19(2), Desember, 1969.
- Wood, V.C. "Ons en Portugal." *Lantern* 14(3), Maart, 1965.
- Lewensberigte: *Die Volksblad*, 10-5-1932 en 11-5-1932.
- Skriftelike mededeling: C.J. Pienaar, Posbus 577, Boksburg, 1460, 18-4-1991.